

Ir. K.M. Dekker
Drs. L. Tjoonk

HET ONDERWIJS EN HET BEROEP VAN BOERENZOONS EN BOERENDOCHTERS
IN HET NOORDEN DES LANDS

Studie
No. 49

September 1967

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
WOORD VOORAF	5
HOOFDSTUK I PROBLEEMSTELLING EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	9
HOOFSTUK II DE VOORNAAMSTE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK	11
HOOFDSTUK III HET ONDERWIJS VAN DE ZOONS GEZIEN IN BREDER VERBAND	23

WOORD VOORAF

Een van de onderwerpen die voortdurend de aandacht vragen bij de bestudering van structuurveranderingen in de land- en tuinbouw is de opvolgingssituatie op de agrarische bedrijven. Na de Tweede Wereldoorlog was het aantal gegadigden dat een bedrijf wilde overnemen veel groter dan het aantal beschikbare land- en tuinbouwbedrijven. Het gevolg daarvan was onder meer, dat vele boeren- en tuinderszoons gedwongen waren een beroep buiten het land- en tuinbouwbedrijf te zoeken zonder daarvoor te zijn opgeleid. Een en ander komt duidelijk naar voren uit het in 1946 door het Landbouw-Economisch Instituut ingestelde onderzoek naar het kleine-boerenvraagstuk op de zandgronden.

Met het oog op de sedertdien opgetreden veranderingen in de economische en sociale structuur van vele plattelandsgebieden achtte het Bestuur van het Landbouw-Economisch Instituut het in 1957 nodig een landelijk onderzoek in te stellen meer in het bijzonder naar de beroepskeuze van de boeren- en tuinderszoons en de opvolging op de land- en tuinbouwbedrijven. Uit dit onderzoek bleek dat - hoewel er nog veel te wensen overbleef - er in vergelijking met de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke verbetering merkbaar was.

Ook na 1957 is de ontwikkeling niet stil blijven staan. Informatie over de verdere ontwikkeling blijft daarom van grote betekenis.

Een nieuw landelijk onderzoek bleek echter moeilijk uitvoerbaar, zodat met behulp van regionale onderzoekingen een beeld van de veranderingen in het z.g. boerenzoonsvraagstuk moest worden verkregen.

Enkele jaren geleden werden de resultaten gepubliceerd van een op verzoek van het Provinciaal Onderzoekcentrum voor de Land- en Tuinbouw uitgevoerd onderzoek naar het onderwijs en de beroepskeuze van boeren- en tuinderszoons, alsmede naar de opvolgingssituatie op de agrarische bedrijven in de Noordbrabantse zand- en rivierkleigebieden

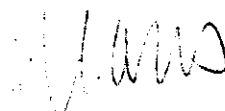
Het Brabantse platteland heeft over het algemeen in sterkere mate de invloed van de industrialisatie ondergaan dan andere plattelandsgebieden in het bijzonder in het noorden van het land. Vandaar dat het Bestuur van het L.E.I. het wenselijk achtte ook in de provincies Drenthe, Friesland en Groningen een soortgelijk onderzoek, als in Noordbrabant werd uitgevoerd, in te stellen. Op verzoek van de Provinciale Onderzoekcentra voor de Land- en Tuinbouw in Drenthe en Friesland werd bij dit onderzoek ook enige aandacht besteed aan het onderwijs en de beroepskeuze van de dochters.

Deze studie bevat de voornaamste resultaten van het onderzoek in het Noorden des Lands. Voor degenen, wier belangstelling verder gaat, is een meer gedetailleerd verslag bij het L.E.I. verkrijgbaar.

Het onderzoek werd verricht door ir. K.M. Dekker en drs. L. Tjoonk van de afdeling Streekonderzoek, respectievelijk gestationeerd in Friesland en Drenthe.

Een woord van dank aan de boeren en tuinders, aan de besturen van de gemeenten waar het onderzoek plaatshad alsmede aan de Stichting tot Uitvoering van Landbouwmaatregelen voor hun loyale medewerking bij de verzameling van de gegevens is hier zeker op zijn plaats.

DE DIRECTEUR,

(Dr. A. Maris)

's-Gravenhage, september 1967.

HOOFDSTUK I

PROBLEEMSTELLING EN OPZET VAN HET ONDERZOEK

De ingrijpende structuurveranderingen in de land- en tuinbouw, eensdeels tot uiting komend in een afnemning van het aantal agrarische ondernemingen, anderdeels in een veel sterkere achteruitgang van de in de landbouw werkende beroepsbevolking, werpen vragen op van velerlei aard. Weinig van deze vragen zullen niet terug te voeren zijn tot het doen en laten van de mensen die in deze bedrijfstak werkzaam zijn, omdat het menselijke handelen in deze structuurveranderingen voorop staat. Voor de vorming van een juist begrip van wat er in de landbouw gebeurt is het daarom noodzakelijk te weten wie deze mensen zijn en wie het werk in de toekomst van hen zullen overnemen. En wel bij voortduring.

Zo zijn door het Landbouw-Economisch Instituut in 1962 in Noordbrabant en in 1963 in Groningen, Friesland en Drenthe gegevens verzameld die betrekking hebben op het onderwijs en de beroepskeuze van boeren- en tuinderszoons. In tegenstelling tot een landelijk onderzoek in 1957, grotendeels gewijd aan dezelfde onderwerpen, dragen de latere onderzoekingen een meer regionaal karakter.

De resultaten van het onderzoek in Noordbrabant zijn in 1965 gepubliceerd; dit onderzoek was uitsluitend gericht op de zoons. Bij de verzameling van het materiaal in de drie noordelijke provincies zijn bovendien de dochters in het onderzoek betrokken, voor zover het dochters zijn van die boeren en tuinders, waar de aanwezigheid van een zoon van 12 jaar of ouder een bezoek noodzakelijk maakte.

De vragen, die met betrekking tot de boeren- en tuinderszoons dienen te worden gesteld kunnen als volgt worden geformuleerd:

1. Hoe is de verhouding tussen het aantal in en buiten de land- en tuinbouw werkende zoons?
2. Hoe is het gesteld met de beroepspositie en het onderwijs van de in en buiten de land- en tuinbouw werkende zoons?
3. Hoe is het gesteld met het onderwijs van de schoolgaande zoons?
4. Op welke wijze heeft de afvloeiing van de buiten de land- en tuinbouw werkende zoons plaats?
5. Hoe is de verhouding tussen het aantal opvolgers en het aantal beschikbaar komende bedrijven?
6. Heeft er de afgelopen jaren een wijziging plaatsgehad ten aanzien van de school- en beroepskeuze en van de wijze van afvloeiing van boeren- en tuinderszoons en van de opvolgingssituatie?

De vragen welke de dochters betreffen kunnen in het kort worden samengevat tot de onderwijssituatie, de uitgeoefende beroepen en de beroepen - in hoofdzaak naar positie - van de echtgenoten.

De verzamelde gegevens berusten op een steekproef uit de gemeenten in de drie noordelijke provincies, waarbij naast een zo groot mogelijke ruimtelijke spreiding zoveel mogelijk een in een aantal voor de agrarische structuur van belang zijnde opzichten representatief karakter is nagestreefd. Op de volgende kenmerken is daarbij gelet:

- de godsdienstige gezindte van de bevolking;
- de bedrijfsgroottestructuur in de land- en tuinbouw;
- de verhouding tussen agrarische en overige beroepsbevolking;
- de samenstelling van de agrarische beroepsbevolking.

De gemeenten, waarin het onderzoek is uitgevoerd, zijn als volgt gegroepeerd:

- Zeekele gebied (Eenrum, Stedum, 't Zandt, Grijskerk, Midwolda, Wedde, Franekeradeel, Westdongeradeel);
- Weide gebied (Adorp, Hennaarderadeel, Workum, Idaarderadeel, Lemsterland, Heerenveen - westelijk gedeelte, Meppel, Nijeveen);
- Zand gebied (Achtkarspelen, Heerenveen - oostelijk gedeelte, Peizo, Rolde, Schoonebeek, Ruinen, Odoorn - westelijk gedeelte);
- Veenkoloniën (Muntendam, Wildervank, Odoorn - oostelijk gedeelte).

Via de landbouwinventarisatieformulieren zijn de benodigde bedrijfsgegevens verkregen van de bedrijfshoofden in de desbetreffende gemeenten voor wie de exploitatie van een land- of tuinbouwbedrijf het hoofdberoep is.

De gegevens over de gezinnen van deze bedrijfshoofden zijn op de gemeentehuizen verzameld; daarna zijn in deze gemeenten alle bedrijfshoofden met zoons van 12 jaar en ouder bezocht.

De bedrijven van deze bedrijfshoofden zijn nog te onderscheiden naar landbouwbedrijven (akkerbouw-, weide- en gemengde bedrijven) enerzijds en tuinbouw- en speciale bedrijven anderzijds. Slechts 2% van de bij het onderzoek betrokken bedrijven kan tot de tuinbouw worden gerekend en 1% tot de speciale bedrijven. Deze percentages zijn te gering om er verder rekening mee te houden, zodat, wanneer over "bedrijven" wordt gesproken, hiermede alle bedrijven te zamen bedoeld worden.

Is er sprake van boerenzoons of -dochters, dan zijn daarbij inbegrepen de zoons en dochters van tuinders en van bedrijfshoofden met speciale bedrijven. Tenslotte is er om analoge redenen geen onderscheid gemaakt tussen vormen van landbouwonderwijs en vormen van tuinbouwonderwijs van een zelfde niveau.

HOOFDSTUK II

DE VOORNAAMSTE RESULTATEN VAN HET ONDERZOEK

De voornaamste resultaten van het onderzoek zullen in het hiernavolgende worden behandeld aan de hand van de in de probleemstelling geformuleerde vragen. Deze betreffen uitsluitend de zoons. De resultaten van het onderzoek die betrekking hebben op de dochters komen daarna aan de orde.

De zoons

1. Hoe is de verhouding tussen het aantal in en buiten de land- en tuinbouw werkende zoons?

Bij het onderzoek waren 6249 zoons van 12 jaar en ouder betrokken; daarvan waren er 4881 of 78% in het arbeidsproces ingeschakeld.

<u>Van de werkende zoons:</u>		Ruim 57% van de werkende zoons werkt in de landbouw, terwijl bijna 40% buiten de landbouw werkt. De geëmigreerde zoons en de zoons met onbekend beroep nemen slechts een bescheiden plaats in met samen 3% van het totaal. In deze studie worden deze laatste twee categorieën tot de buiten de landbouw werkende zoons gerekend.
in de landbouw	57,5%	
buiten de landbouw	39,5%	
geëmigreerd	2,5%	
beroep onbekend	0,5%	

In het Zandgebied werkt slechts 52% van de zoons in de landbouw, terwijl de Veenkoloniën naar verhouding verreweg de meeste in de landbouw werkende zoons telt: 71%.

Een samenhang tussen de leeftijd van de zoons en het percentage zoons dat in de landbouw werkt is eigenlijk nauwelijks aantoonbaar. Dit betekent echter niet dat er geen verbetering van de agrarische structuur zou zijn te verwachten door een versterkte afvloeiing. Andere verschijnselen wijzen er nl. op, dat er wel een versterkte afvloeiing plaatsheeft. Van de schoolgaande zoons is slechts een gering deel - 21% - voornemens in de landbouw te gaan werken. Van de buiten de landbouw werkende zoons heeft bovendien, toenemend met de leeftijd, een niet te verwaarlozen deel - totaal 42% - aanvankelijk in de landbouw gewerkt. Tenslotte wijst een vergelijking met de uitkomsten van het onderzoek in 1957 eveneens op een versterkte afvloeiing uit de landbouw. Er gebeurt dus het volgende. De verhouding tussen het aantal in de landbouw werkende zoons en het aantal buiten de landbouw werkende zoons is aan het veranderen in deze zin, dat het aantal in de landbouw werkende zoons daalt ten opzichte van het aantal buiten de landbouw werkende zoons. In eerste instantie is dat voor een belangrijk deel een gevolg van het feit dat in de landbouw werkende zoons op een gegeven moment deze bedrijfstak de rug hebben toegekeerd (secundair zijn

afgevloeid). De laatste tijd - en ook in de toekomst is dat te verwachten - zet deze verandering zich voort doordat vooral veel meer zoons hun toekomst buiten de landbouw zoeken en dus primair afvloeien. 1)

Het percentage zoons dat in de landbouw werkt is lager naarmate er meer zoons in een gezin voorkomen, onder andere doordat de jongere zoons minder vaak een agrarisch beroep kiezen dan de oudere zoons. De beroepskeuze wordt derhalve mede beïnvloed door de aanwezigheid van oudere broers, die in de landbouw werken.

2. De in de probleemstelling geformuleerde vraag kan in twee delen worden gesplitst:

a. Hoe is het gesteld met de beroepspositie en het onderwijsniveau van de in en buiten de land- en tuinbouw werkende zoons?

Van 61% van de bij het onderzoek betrokken zoons ligt de leeftijd tussen 15 en 30 jaar. De gemiddelde leeftijd, waarop een in de landbouw werkende boerenzoon zelfstandig wordt ligt in de buurt van 30 jaar; van

In de landbouw werkend:

zelfstandig	19%
thuis meewerkend	69%
elders in loondienst	12%

de bij het onderzoek betrokken zoons zal dus het merendeel nog niet zelfstandig zijn. Dat stemt overeen met de resultaten van het onderzoek: het aantal zelfstandig in de landbouw werkende zoons is slechts 19% van het

totaal in de landbouw werkende zoons. De verdeling van de overige in de landbouw werkende zoons over de ouderlijke bedrijven en bedrijven van anderen - thuis meewerkend of elders in loondienst - met resp. 69% en 12%, is voor Nederlandse omstandigheden normaal.

Van de buiten de landbouw werkende zoons zijn 8% zelfstandig, 33% hoofdarbeider en 59% handarbeider. Het percentage zelfstandigen is naar

Buiten de landbouw werkend:

zelfstandig	8%
hoofdarbeider	33%
handarbeider	59%

verhouding geringer dan van de in de landbouw werkende zoons. In het Zandgebied is het percentage handarbeiders hoog (65%), in de Veenkoloniën laag (45%); omgekeerd is in het Zandgebied het percentage hoofdarbeiders laag (29%) en in

de Veenkoloniën hoog (45%).

Deze verschillen in beroepspositie tussen de gebieden zijn toe te schrijven aan een complex van factoren, waarvan onder andere de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf en het niveau van het gevolgde onderwijs - welke onderling nauw samenhangen - deel uitmaken. Het gevolgde onderwijs kan bijvoorbeeld ruwweg in twee niveaus worden verdeeld: lager (l.l.s., l.t.s., vakopleiding zonder voorafgaand algemeen vormend onderwijs en zonder voortgezet onderwijs) en hoger (h.b.s., gymnasium, ulo, kweekschool, h.l.s., m.l.s., h.t.s., u.t.s. en een vakopleiding waaraan een van de drie eerstgenoemde vormen van algemeen vormend onderwijs is voorafgegaan.

1) Primair afgevoelden zijn degenen, die na hun opleiding, agrarisch dan wel niet-agrarisch, direct buiten de landbouw gaan werken; de secundair afgevoelden hebben daarentegen eerst in de landbouw gewerkt.

Het onderwijsniveau van de zoons van ouders met een klein bedrijf ligt gemiddeld lager dan van de zoons van ouders met een groot bedrijf. Naarmate de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf groter is, volgen meer zoons een h.b.s., gymnasium, kweekschool, h.t.s., u.t.s., of agrarische opleiding en is het aantal zoons dat u.l.o., l.t.s. en technische cursussen volgt kleiner, evenals het aantal zoons zonder voortgezet onderwijs. Van kleine bedrijven zijn naar verhouding meer handarbeiders en minder hoofdarbeiders afkomstig dan van grote bedrijven. Daar in het Zandgebied de kleine bedrijven een belangrijke plaats innemen (30% kleiner dan 7 ha) 1) ligt het onderwijsniveau in de zandgebieden lager dan in de overige gebieden, of de zoons nu in de landbouw werken of daarbuiten.

Onderwijsniveau van buiten de landbouw werkende zoons en omvang van ouderlijk bedrijf:

		hoger niveau	lager niveau x)	
ouderlijk	< 10 ha	22%	78%	(26)
bedrijf	10 - 20 ha	37%	62%	(14)
	> 20 ha	59%	41%	(5)

x) Tussen haakjes % zonder voortgezet onderwijs.

De verschillen in onderwijsniveau tussen de gebieden zijn echter niet uitsluitend terug te voeren op verschillen in bedrijfsgroottestructuur. Het cultuurpatroon, dat samenhangt met het geografische milieu, speelt ook een rol. Zo is het onderwijsniveau van zoons van ouderlijke bedrijven met gelijke oppervlakte in het Zandgebied aanzienlijk lager dan in de andere gebieden; met name is dat heel duidelijk het geval t.a.v. zoons van grotere ouderlijke bedrijven.

b. Welke opleiding hebben de in en buiten de land- en tuinbouw werkende zoons?

Van de in de landbouw werkende zoons heeft meer dan driekwart agrarisch onderwijs gevolgd, onder wie ruim twee derde in de vorm van dagonderwijs; 17% moet het doen zonder een enkele vorm van voortgezet onderwijs. Vergeloken met 1957 betekent dit een aanmerkelijke vooruitgang, welke in belangrijke mate ten gunste van het agrarische dagonderwijs is opgetreden.

Van de in de landbouw werkende zoons met agrarisch onderwijs, heeft:

hogere landbouwschool	1%
middelbare landbouwschool	31%
lagere landbouwschool	56%
algemene landbouw cursus	8%
speciale landbouw cursus(sen)	4%

1) Ook in het Zeekleigebied komen relatief veel kleine bedrijven voor (28%), maar - in tegenstelling tot het Zandgebied - zijn er tevens relatief veel grote bedrijven (30 ha en groter), nl. 30% tegenover slechts 4% in het Zandgebied. In de Veenkoloniën komen kleine bedrijven relatief zeer weinig voor.

In het Zeekleigebied en de Veenkoloniën hebben naar verhouding veel in de landbouw werkende zoons middelbaar landbouwonderwijs gevolgd; merkwaardig is, dat dit veel vaker via een ulo-opleiding is gegaan dan in het Weidegebied en het Zandgebied, waar de lagere landbouwschool een vooraanstaande plaats inneemt zowel bij de vooropleiding tot de middelbare landbouwschool als bij

	ulo	l.l.s.
Zeekeigebied	49%	36%
Weidegebied	24%	56%
Zandgebied	23%	69%
Veenkoloniën	61%	28%

de opleiding van de toekomstige boeren.

De speciale landbouw cursussen vormen in het algemeen een belangrijke aanvulling op het genoten landbouwonderwijs; zo heeft van de in de landbouw werkende zoons met middelbare landbouwschool niet minder dan 40% een of meer speciale landbouw cursussen gevolgd; van de zoons met lagere landbouwschool zelfs 43%. Ook in dit opzicht is sedert 1957 in het algemeen (het weidegebied uitgezonderd) nog van een belangrijke toename sprake.

Wat de buiten de landbouw werkende zoons betreft: van deze groep heeft maar liefst 28% voortgezet agrarisch onderwijs genoten en wel van de primair afgevloede zoons 7% en van de secundair afgevloede zoons 56%. Het omgekeerde, in de landbouw werken met niet-agrarisch onderwijs, komt maar sporadisch voor. Nu zijn er beroepen in de periferie van de landbouw waar voortgezet agrarisch onderwijs nuttig of nodig is; vooral de primair afgevloede zoons met agrarisch onderwijs zullen daar min of meer doelbewust op afgegaan zijn. Waarschijnlijk heeft een belangrijk deel van de secundair afgevloede zoons minder profijt van het genoten agrarische onderwijs. Deze laatste groep komt toch al niet best uit de bus wat de onderwijspositie betreft: bijna een derde heeft geen voortgezet onderwijs gevolgd (en daardoor een geringe binding aan de landbouw gehad). Het een en ander komt natuurlijk ook tot uiting in de beroepspositie: naar verhouding veel handarbeiders, waarschijnlijk voor een belangrijk deel ongeschoold. Van de buiten de landbouw werkende zoons heeft verder 53% niet-agrarisch voortgezet onderwijs gevolgd en 19% geen enkele vorm van voortgezet onderwijs. Voor een goed inzicht in de onderwijspositie van de buiten de landbouw werkende

Onderwijs van de buiten de landbouw werkende zoons die zijn afgevloed:

	primair	secundair
h.b.s./gym.	2%	-
ulo	6%	2%
kweekschool	9%	0%
h.t.s.	3%	0%
u.t.s.	3%	1%
l.t.s.	39%	4%
vakopleiding	19%	4%
technische cursus	2%	2%
agrarisch onderw.	7%	56%
geen voortgez. ond.	10%	31%

zoons is, zoals hiervoor reeds is gebleken, een onderscheid naar de wijze waarop ze in een niet-agrarisch beroep terecht zijn gekomen, onmisbaar. Zo heeft van de primair afgevloede zoons 83% niet-agrarisch onderwijs gevolgd, van de secundair afgevloede zoons 13%. Zonder voortgezet onderwijs is een tiende van de primair afgevloede zoons; bijna een derde van de secundair afgevloede zoons. Beschouwd naar onderwijstype neemt onder het niet-agrarische onderwijs de

lagere technische school een vooraanstaande plaats in; daarna volgen

vakopleiding, vervolgens kweekschool en ulo. De deelneming van de secundair afgevloede zoons aan het niet-agrarische voortgezet onderwijs is - afgezien van eventueel algemeen vormend onderwijs voorafgaand aan agrarisch onderwijs - bijzonder gering geweest. Geen enkele buiten de landbouw werkende zoon heeft hoger onderwijs gehad. Gezien echter het zeer geringe percentage dat h.b.s. of gymnasium heeft gevolgd behoeft dat geen verwondering te wekken. Wanneer na de lagere school de keus valt op algemeen vormend voortgezet onderwijs, dan is blijkbaar de ulo het eerste waaraan wordt gedacht. Er is een duidelijke verbetering in de onderwijspositie van de buiten de landbouw werkende zoons in deze zin, dat het aantal zoons dat geen voortgezet onderwijs heeft ontvangen naar verhouding steeds geringer wordt (op basis van leeftijdsgroepen). Deze afnemings wordt volledig opgevangen door de lagere technische school. Van een toeneming van het percentage zoons met kwalitatief hogere opleidingen is eigenlijk nauwelijks sprake.

3. Hoe is het gesteld met het onderwijs van de schoolgaande zoons?

Het aantal schoolgaande zoons bedraagt 1334, dat is ruim 21% van alle bij het onderzoek betrokken zoons. Van de zoons van 15 jaar en ouder die de leerplicht dus achter de rug hebben valt het lage percentage schoolgaanden in het Zandgebied op; dit bedraagt de helft of minder van het overeenkomstige percentage in de overige gebieden. Over het geheel genomen volgt 10% van de zoons van 15 jaar en ouder

Schoolgaande zoons
van 15 jaar en ouder:

Zeekleigebied	14%
Weidegebied	13%
Zandgebied	6 $\frac{1}{2}$ %
Veenkoloniën	15 $\frac{1}{2}$ %

nog onderwijs. Hierbij dient er rekening mee te worden gehouden dat de zoons die landbouwonderwijs volgen en thuis op het bedrijf meewerken niet tot de schoolgaande, maar tot de werkende zoons worden gerekend.

Van alle schoolgaande zoons geeft 21% te kennen in de landbouw te willen gaan werken, 61% wil buiten de landbouw werken en 18%, voornamelijk jongere zoons, weet het nog niet. Dat het percentage dat in de landbouw denkt te gaan, in het Zandgebied hoger is dan in de andere gebieden, lijkt op het eerste gezicht vreemd. Gelet op het lage percentage zoons van 15 jaar en ouder dat hier naar school gaat en tevens op de geringe belangstelling voor algemeen vormend onderwijs in dit gebied, is het wel verklaarbaar. Het percentage schoolgaande zoons met een agrarische beroepskeuze is positief gecorreleerd aan de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf. Van de schoolgaande zoons van 12 tot 15 jaar gaat meer dan een kwart naar de ulo, een kwart bezoekt de lagere landbouwschool en ruim een vijfde de lagere technische school. Zo'n 18% bezoekt een lagere school of school voor voortgezet lager onderwijs; tenslotte gaat 8% naar h.b.s. of gymnasium. Een samenhang met het toekomstige beroep is duidelijk aanwezig: is dit agrarisch, dan bezoekt 72% de lagere landbouwschool; is dit niet-agrarisch, dan heeft de lagere technische school (42%) veel belangstelling en vervolgens de ulo (34%) en h.b.s. of gymnasium (11%), is dit onbekend dan is het percentage (jeugdigen en dus) lagere-schoolbezoekers hoog, terwijl er overigens overwegend belangstelling is voor algemeen vormend voortgezet onderwijs.

Onderwijs van de schoolgaande zoons		
van:	12-15 jr.	15 jr. en ouder
hoger	-	1%
h.b.s./gym.	8%	17%
ulo	28%	19%
kweekschool	0%	24%
h.l.s.	-	5%
m.l.s.	-	4%
l.l.s.	25%	3%
h.t.s.	-	4%
u.t.s.	0%	7%
l.t.s.	21%	15%
vakonderwijs	-	0%
overig	18%	1%

Voor de 15-jarigen en ouder is het aantal onderwijsmogelijkheden groter, het beeld van deze groep vertoont overigens echter veel overeenstemming met hetgeen ten aanzien van de groep 12-tot-15-jarigen is opgemerkt. Het bezoek aan (voortgezet) lager onderwijs en lager landbouwonderwijs is veel geringer, daarvoor in de plaats gaat bijna een kwart naar de kweekschool.

Een verschijnsel verdient nog nadere aandacht, namelijk het verband tussen de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf en het bezoek aan ulo en h.b.s. of gymnasium. Een dergelijk verband is namelijk ten aanzien van het bezoek aan de ulo niet of nauwelijks aanwezig, daarentegen gaat het percentage zoons dat een h.b.s. of gymnasium bezoekt met sprongen omhoog bij toenemende oppervlakte van het ouderlijke bedrijf. Het is aannemelijk dat dergelijke grote verschillen niet of slechts ten dele het gevolg zijn van verschillen in capaciteiten van de kinderen, doch dat verschillen in cultuurpatroon eraan ten grondslag liggen. Hier zouden een test en een gesprek met de onderwijzer meer zoons van kleine boeren over de drempel van de h.b.s. of het gymnasium moeten helpen. De indruk bestaat weleens dat het advies van de onderwijzer wat al te gemakkelijk in de richting van het ulo - meestal zijn eigen basisonderwijs - leidt. Misschien ook sluit het lager onderwijs op het platteland niet altijd even goed aan op het middelbaar onderwijs en wordt daarom aangeraden eerst een jaar ulo te volgen, met de kans dat die leerlingen daar blijven hangen. Aan deze problematiek zal verderop nog enige aandacht worden besteed.

4. Op welke wijze heeft de afvloeiing van de buiten de land- en tuinbouw werkende zoons plaats?

Van de zoons van 15 jaar en ouder is 22% na het volgen van onderwijs direct in een werkring buiten het eigenlijke landbouwbedrijf terechtgekomen en dus primair afgevoerd. Na aanvankelijk in de landbouw

te hebben gewerkt is 16% van de zoons secundair afgevloeid. De schoolgaande zoons van 15 jaar en ouder van wie verwacht mag worden dat ze primair afvloeien, erbij gerekend, komt het percentage primair afgevlode zoons op 31. In het Zandgebied is zowel de primaire als

Van de zoons van 15 jaar en ouder is afgevloeid: primair 1) secundair

Zeekleigebied	19% (31)	13%
Weidegebied	20% (33)	12%
Zandgebied	25% (31)	20%
Veenkoloniën	15% (29)	9%

1) Tussen haakjes inclusief nog schoolgaand met toekomst niet-agrarisch of onbekend.

de secundaire afvloeiing groter dan in de andere gebieden, de secundaire zelfs aanzienlijk groter. Worden de schoolgaande zoons van 15 jaar en ouder die waarschijnlijk primair zullen afvloeien meegerekend, dan is het percentage primair afgevlode zoons in het Zandgebied niet hoger in vergelijking met de andere gebieden. Het relatief geringe aantal zoons in het Zand-

gebied dat voortgezet onderwijs volgt, is hiervan de oorzaak. Beide vormen van afvloeiing nemen toe naarmate het ouderlijke bedrijf kleiner is, de secundaire afvloeiing echter het sterkst. Veel groter nog wordt dit verschil in de mate waarin beide vormen van afvloeiing voorkomen, wanneer de schoolgaande zoons van 15 jaar en ouder erbij worden betrokken. Het aantal van deze schoolgaande zoons, waarvan slechts een gering percentage (8%) voor een agrarisch beroep kiest, is namelijk naar verhouding groter naarmate de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf groter is. Met inbegrip van de schoolgaande zoons van 15 jaar en ouder daalt hierdoor zelfs aanvankelijk het percentage primair afgevlode zoons naarmate het ouderlijke bedrijf kleiner is, maar neemt beneden 15 à 20 ha geleidelijk weer toe.

Er is een bepaald verband tussen de leeftijd van de zoons en de wijze waarop ze zijn afgevloeid. Het ziet er naar uit dat de secundaire afvloeiing bij de jonger-dan-30-jarigen geleidelijk afneemt. Dat zou een verbetering van de beroepskeuze betekenen, welke samenhangt met een verbetering van de onderwijspositie. Toch komt uit een vergelijking met de resultaten van het onderzoek in 1957 nog maar weinig naar voren dat op een verbetering wijst, het Zandgebied uitgezonderd. Vanzelfsprekend kunnen nog vele jongere zoons die op het ogenblik in

Van alle zoons, "aanvankelijke beroepskeus" agrarisch:

jonger dan 15 jr.	33%
15-19 jr.	51%
20-24 jr.	69%
25-29 jr.	72%
30-34 jr.	74%
35-39 jr.	81%
40 jaar en ouder	85%

de landbouw werken secundair afvloeien. Wel kan erop worden gewezen dat het percentage zoons met een "aanvankelijke" keuze voor het agrarische bedrijf (de in de landbouw werkenden, de secundair afgevloden en de schoolgaanden met agrarische beroepskeus) sterk aan het afnemen is. Een betere opleiding kan tot een sterkere bedrijfsbinding leiden. Hoe beter het

agrarische onderwijs is van de zoons die hun beroeps carrière in de land-

bouw zijn begonnen, des te geringer is het gedeelte dat secundair afvloeit. Zoons met weinig aanleg of belangstelling voor studie komen voor een belangrijk gedeelte aanvankelijk in de landbouw terecht; van zoons zonder voortgezet onderwijs maar liefst 86%. Van deze groep is naderhand meer dan een derde afgevloeid. Daar is wel mee bewezen dat zoons die niet kunnen leren vaak beter geen boer kunnen worden. Het milieu selecteert! Een test zou bij het kiezen van school en beroep een belangrijke hulp kunnen zijn.

5. Hoe is de verhouding tussen het aantal opvolgers en het aantal beschikbaar komende bedrijven?

Van de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder, van wie te verwachten is dat ze na gemiddeld tien jaar het bedrijf overdragen, is het aantal met een of meer potentiële opvolgers nagegaan. Onder potentiële opvolgers dienen te worden verstaan: zoons die thuis op het bedrijf meewerken, zoons die in loondienst in de landbouw werken en zoons die agrarisch onderwijs volgen. Nu blijkt, dat 46% van de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder een potentiële opvolger heeft, 54% heeft er geen. Daartegenover staat dat vele bedrijfshoofden meer dan één potentiële opvolger hebben. Het niet-aanwezig-zijn van een potentiële opvolger is lang niet altijd het gevolg van gebrek aan belangstelling bij de zoons voor het agrarische bedrijf; van de bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder potentiële opvolger heeft namelijk meer dan de helft (56%) geen zoon van 12 jaar of ouder. Wanneer zou worden aangenomen dat allerlei nevenverschijnselen (overdracht vóór 65 jaar; potentiële opvolgers zijn geen gegadigden voor een bedrijf; meer dan één zoon van hetzelfde bedrijfshoofd gegadigde voor een bedrijf) elkaar compenseren, dan zullen in de 10 jaar na 1963 in de gemeenten van onderzoek ruim 1200 bedrijven verdwijnen of wel gemiddeld een kleine 2% per jaar. Wordt de bedrijfs-

Bedrijfshoofden van 55 jaar en ouder zonder potentiële opvolger:		
bedrijf		
< 10 ha		71%
10 - 20 ha		42%
> 20 ha		38%

oppervlakte erbij betrokken, dan blijkt dat vooral de bedrijfshoofden met een bedrijf beneden 10 ha weinig potentiële opvolgers hebben. Met andere woorden, er zullen dus vooral kleine bedrijven verdwijnen.

Een andere methode om iets over de opvolgingssituatie te weten te komen, is het bepalen van de generatiedruk. Deze geeft onder bepaalde condities de verhouding weer tussen het aantal potentiële opvolgers dat gemiddeld per jaar voor overneming van een bedrijf in aanmerking komt en het aantal bedrijven dat gemiddeld per jaar voor overneming beschikbaar komt. Ook de generatiedruk, die voor de gebieden afzonderlijk in de buurt van 0,8 en 0,9 ligt, duidt op een teruggang van het aantal bedrijven; in het Zand-

Generatiedruk:	
Zeeleigebied	0,9
Widegebied	0,9
Zandgebied	0,9
Veenkoloniën	0,8

gebied en de Veenkoloniën iets sterker dan in de beide andere gebieden. Wordt de generatiedruk per oppervlakteklasse van het ouderlijke bedrijf berekend, dan leidt dit tot de conclusie dat voor bedrijven van 15 ha en groter voldoende belangstelling bestaat; de generatiedruk bedraagt op de bedrijven 1, 1 à 1,2. De kans is groot dat potentiële opvolgers van bedrijfshoofden met bedrijven kleiner dan 15 ha liever een groter bedrijf zouden willen hebben. Het ziet er daarom nog niet naar uit dat het aantal bedrijven van 15 ha en groter in de komende jaren zal teruglopen.

6. Heeft er de afgelopen jaren een wijziging plaatsgehad ten aanzien van de school- en beroepskeuze en van de wijze van afvloeiing van boeren- en tuinderszoons en van de opvolgingssituatie?

Deze vraag is voor het grootste deel al beantwoord bij de behandeling van de vorige vragen.

De school- en beroepskeuze wijzigen zich in deze zin dat een geringer deel van de zoons een agrarisch beroep kiest. Voor zover ze een agrarisch beroep kiezen gaan ze meer agrarisch dagonderwijs volgen, terwijl bovendien de belangstelling voor hoger- en middelbaar agrarisch onderwijs toeneemt. De onderwijspositie verbetert doordat het percentage schoolgaande zoons stijgt. De onderwijspositie van de buiten de landbouw werkende zoons verbetert echter niet of nauwelijks in kwalitatieve zin. De verbetering zit hem meer hierin, dat het gedeelte van de zoons, dat geen voortgezet onderwijs ontvangt, terugloopt; de toeneming van het percentage zoons, dat voortgezet onderwijs ontvangt, wordt bijna in zijn geheel opgevangen door de lagere technische school.

Wat de afvloeiing betreft valt de volgende ontwikkeling waar te nemen. Uit een vergelijking van een aantal leeftijdsklassen komt naar voren, dat het percentage zoons, waarvan het eerste beroep in de landbouw ligt, bij de oudere zoons veel hoger is dan bij de jongere. Wordt daarentegen gelet op het huidige beroep, dan zijn de verschillen tussen de leeftijdsgroepen gering, wat betreft de percentages die in de landbouw werken en liggen ze gemiddeld op een veel lager niveau. Hieruit volgt, dat de secundaire afvloeiing van de oudere zoons een grote omvang moet hebben gehad. Deze secundaire afvloeiing neemt sterk in betekenis af; de primaire afvloeiing neemt zeer in betekenis toe.

Soons met:	huidig be- roep in de landbouw	eerste be- roep in de landbouw
Jonger dan 15 jr.	3%	33%
15-19 jr.	45%	51%
20-24 jr.	53%	69%
25-29 jr.	54%	72%
30-34 jr.	48%	74%
35-39 jr.	53%	81%
40 jr. en ouder	64%	85%

Tenslotte de opvolgingssituatie. De generatiedruk is sinds 1957 aan het teruglopen, doordat het aantal zoons van bedrijven beneden 10 ha, dat een agrarisch beroep heeft gekozen, naar verhouding belangrijk is verminderd. Gegevens, welke aan de december-tellingen in 1962 en 1965 van het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn ontleend, wijzen erop, dat in deze driejarige periode het aantal meewerkende zoons in de land- en tuinbouw in de drie noordelijke provincies met ongeveer een vijfde is verminderd. Hoewel dit cijfer niet geheel een maatstaf is voor het verloop van het aantal potentiële opvolgers (er kunnen meer opvolgers onderwijs volgen, bij andere boeren en tuinders in loondienst werken, in de bedrijfsleiding zijn opgenomen), wijst het toch op een flinke teruggang van deze categorie zoons. Volgens de mei-inventarisaties is in de periode van 1962 tot 1965 het aantal voor de landbouwtellingen geregistreerde bedrijven teruggelopen met gemiddeld ongeveer een zevende. Ook dit cijfer is niet geheel een maatstaf, omdat er ook bedrijven in zijn betrokken van personen die de land- of tuinbouw als nevenberoep beoefenen. Met de nodige voorzichtigheid kan toch wel worden gesteld dat een voortgaande daling van de generatiedruk voor de hand ligt.

De dochters

De dochters van bedrijfshoofden in de land- en tuinbouw met ten minste één zoon van 12 jaar of ouder, 4408 in getal, zijn voor bijna de helft gehuwd. Van de ongehuwde dochters werkt bijna twee derde; ruim een derde gaat naar school. Vooral in het Zandgebied, maar ook in de Veenkoloniën, werken naar verhouding meer ongehuwde dochters dan in de andere gebieden en gaan er dus minder naar school.

Over het algemeen vertonen de gegevens over de dochters veel overeenkomst met wat er ten aanzien van de zoons is opgemerkt. Zo komt het grootste percentage dochters, dat geen voortgezet onderwijs heeft gevolgd, in het Zandgebied voor. In de overige gebieden is de onderwijspositie van de dochters beter, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht; de dochters in de Veenkoloniën hebben daarbij meer en hoger gekwalificeerd onderwijs ontvangen dan in het Zeekleigebied en het Weidegebied. De oppervlakte van het ouderlijke bedrijf en het door de dochters genoten onderwijs zijn positief gecorreleerd. De jongste dochters hebben het beste onderwijs gevolgd of bezoeken meer en hoger gekwalificeerde scholen dan de oudere dochters. Het zal daarom geen verwondering wekken dat de onderwijspositie van de gehuwde dochters minder is dan die van de ongehuwde dochters. Ook is de onderwijspositie van de schoolgaande ongehuwde dochters weer beter dan van de werkende.

<u>Onderwijs van de dochters > 12 jr.:</u>	
algemeen vormend onderwijs	20%
huishoudonderwijs	45%
overig dagonderwijs	2%
huishoudcursussen	7%
overige cursussen	1%
combinaties van cursussen	8%
vakopleiding	1%
geen voortgezet onderwijs	16%

Van de echtgenoten van de gehuwde dochters is 38% werkzaam in de land- en tuinbouw. Daarvan is een belangrijk deel, nl. 81%, zelfstandig. Het tijdstip van zelfstandig worden valt namelijk in de landbouw veelal samen met de huwelijksdatum of ligt daar dicht in de buurt. Van de overige in de landbouw werkende echtgenoten is 5% op het ouderlijke bedrijf werkzaam en werkt 14% in loondienst. De niet in de land- en tuinbouw werkende echtgenoten

Beroep van de echtgenoten:
in de landbouw 38%
buiten de landbouw 59%
geëmigreerd, onbekend 3%

zijn onder te verdelen in werkend buiten de landbouw (59%) en gemigreerd en onbekend (3%).

Vergeleken met de zoons van 20 jaar en ouder, waarvan zo'n goede vijftig procent in de landbouw werkt, ligt het aantal dochters dat met een in de landbouw werkende man is getrouwd, 38%, hoog. Er wordt weleens beweerd dat de meisjes op het platteland niet meer met een boer willen trouwen, onder andere omdat zijn algemene ontwikkeling geringer zou zijn dan van het doorsnee-meisje. Behalve aan de hand van een vergelijking tussen de onderwijspositie van boerenzonen en -dochters, zou een dergelijke ontwikkeling tot uitdrukking moeten komen in een teruggang van het aantal met een boer gehuwde dochters al naar de leeftijd afneemt. Uit dit onderzoek is daar niets van gebleken. Toch vertonen de dochters die met een agrariër trouwen bepaalde kenmerken in meerdere mate dan de dochters die met een niet-agrariër trouwen. Uit de gegevens van het onderzoek komt naar voren dat het

Echtgenoot werkt in de landbouw:

oppervlakte	< 10 ha	27%
ouderlijke	10 - 20 ha	41%
bedrijf	> 20 ha	51%

percentage dochters met een in de landbouw werkende echtgenoot toeneemt, wanneer het ouderlijke bedrijf groter in oppervlakte is. Bovendien blijkt dat de onderwijspositie

van de dochters positief gecorreleerd is met de oppervlakte van het ouderlijke bedrijf: de dochters van grotere boeren hebben dus gemiddeld meer voortgezet onderwijs gevolgd en bovendien veel meer algemeen vormend onderwijs (h.b.s., gymnasium, ulo) dan de dochters van de kleinere boeren. Desondanks hebben de gehuwde dochters van wie de echtgenoot in de landbouw werkt naar verhouding meer huishoudagonderwijs en -cursussen gevolgd en veel minder (5% tegen 11%) algemeen vormend onderwijs dan de dochters met een niet in de landbouw werkende echtgenoot. Er heeft blijkbaar een zekere selectie plaats die hierop neerkomt dat naar alle waarschijnlijkheid de dochters welke meer aanleg hebben voor huishoudelijk werk (of minder intelligent zijn?) eerder met een boer trouwen dan de andere. Of kan het zijn dat ze van jongs af aan veel voor de boerderij voelen en om die reden eerder de richting van het huishoudelijke onderwijs volgen?

Wat de algemene ontwikkeling betreft kan nog worden opgemerkt dat het percentage dochters dat aan het algemeen vormend voortgezet onderwijs heeft deelgenomen niet groter is dan het percentage zoons. Verder

hebben bijzonder veel dochters huishouddagonderwijs gevolgd. Op deze scholen krijgt de algemene ontwikkeling in het algemeen meer aandacht dan op de landbouwscholen of technische scholen. Een verschil in algemene ontwikkeling tussen dochters en zoons ten gunste van de dochters is dus niet onmogelijk.

De buiten de landbouw werkende echtgenoten van de gehuwde dochters zijn voor de helft handarbeider;

Positie buiten de landbouw
werkende echtgenoten:

zelfstandig	19%
hoofdarbeider	31%
handarbeider	50%

bijna een derde is hoofdarbeider en ongeveer een vijfde oefent een zelfstandig beroep uit. Tussen de beroepspositie van deze echtgenoten en de opleiding van de met hen gehuwde dochters bestaat een duidelijk verband.

De met een hoofdarbeiders gehuwde dochters hebben zowel meer als beter onderwijs genoten dan de overige dochters. De met zelfstandigen gehuwde dochters nemen in dit opzicht een tussenpositie in, terwijl de met een handarbeider gehuwde dochters minder en op een lager niveau voortgezet onderwijs hebben gevolgd.

Beroepen ongehuwde dochters:

thuis in de huishouding	36%
huishoudster, dienstbode	15%
winkelbediende	6%
kantoor, onderwijs	18%
verpleging	12%
overige beroepen	13%

Van de werkende ongehuwde dochters verricht meer dan de helft huishoudelijk werk; voor het merendeel thuis, doch ook als huishoudster of dienstbode. Buiten deze huishoudelijke werkring zijn van betekenis kantoorwerk, onderwijs en verpleging. Het door hen gevolgde onderwijs vertoont een vrij nauw verband met

de uitgeoefende beroepen. Van de werkende ongehuwde dochters met algemeen vormend onderwijs werkt meer dan de helft op kantoor of in het onderwijs; van de dochters zonder een enkele vorm van voortgezet onderwijs heeft 84% een huishoudelijke werkring.

Van de schoolgaande dochters ten slotte volgt de helft algemeen vormend onderwijs. Ook ten aanzien van deze jongste groep dochters ligt in het Zandgebied het opleidingsniveau (50% huishouddagonderwijs tegen 35% of minder elders; 39% algemeen vormend onderwijs tegen 49% of meer elders) lager dan in de andere gebieden. Naar opklimmend niveau volgen het Weidegebied, het Zoekleigebied en de Veenkoloniën.

HOOFDSTUK III

HET ONDERWIJS VAN DE ZOONS GEZIEN IN BREDER VERBAND

De algemene indruk die de resultaten van dit onderzoek achterlaten, is, dat het onderwijs en de beroepskeuze van de boeren- en tuinderszonen en -dochters weliswaar beter worden, maar dat er toch nog bijzonder veel aan ontbreekt; in het algemeen, maar in het bijzonder in bepaalde gebieden. Wat het onderwijs betreft is er hier geen sprake van een typisch agrarisch probleem. Vergeleken met het onderwijs dat de overige in dezelfde gemeenten wonende jongeren volgen is de opleiding van de boeren- en tuinderszonen eerder beter dan slechter. Op de vraag waar de schoen wringt geven de cijfers uit een publikatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek ("Het voortgezet onderwijs regionaal gezien 1962/'63") een duidelijk antwoord. Van deze cijfers is gebruik gemaakt bij de samenstelling van onderstaande tabel. Daar blijkt ten eerste uit dat het probleem van

BESTEMMING VAN DE MANNELIJKE LEERLINGEN DIE HET (V.)G.L.O. VOORGOED VERLIETEN PER 1000 VERTROKKEN VAN DE ZESDE KLAS VAN HET G.L.O. EN VAN HET V.G.L.O., 1962

Gebied	Toegelaten tot voortgezet voll. dagonderw.					Geen voortgezet voll. dagonderw.
	to-taal	ulo	V.H.M.O. 1)	lager nijverheids- onderw. 2)	lager land- en tuinb.- onderw.	
Groningen:						
stad	861	362	181	283	.	139
overig	897	393	49	400	.	103
Friesland:						
2 steden 3)	900	354	216	296	.	100
overig	929	343	80	405	.	71
Drenthe:						
Assen	958	358	250	331	.	43
overig	967	338	87	464	.	33
Nederland totaal	899	311	172	363	43	101
Platteland:						
Noord-Nederland	923	355	60	404	103	77
Oost-Nederland	921	269	99	426	121	79
West-Nederland	895	268	109	369	144	105
Zuid-Nederland	910	251	115	437	105	90
Nederland	911	285	97	404	121	89

1) Inclusief Klein-seminaria.

2) Lagere technische scholen e.d.

3) Leeuwarden en Sneek.

Bron: C.B.S.: "Het voortgezet onderwijs regionaal gezien 1962/'63".

het lage onderwijsniveau van de boeren- en tuinderszoons een platte-landsprobleem is. Ten tweede tonen de cijfers in het onderste deel van de tabel, waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen de plattelandgebieden onderling, aan dat het bovendien een noordelijk probleem betreft. In het noorden van het land is het bezoek aan de ulo bijzonder hoog, het bezoek aan het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs bijzonder laag in vergelijking met het overige platteland. Ook in de steden in het noorden is trouwens het bezoek aan de ulo in verhouding hoog. Het lager nijverheidsonderwijs betreft naar verhouding veel meer leerlingen van het platteland dan van de stad. Een troost mag zijn, dat in de steden het aantal jonge mannen, dat geen voortgezet onderwijs ontvangt, naar verhouding hoger is dan op het platteland.

In het noorden van het land wordt dus een soort "ulo-cultus" aangetroffen. Aan te geven welke maatregelen er zouden kunnen worden genomen om tot een grotere deelneming aan het V.H.M.O. te komen valt buiten het kader van dit onderzoek. Wellicht zou er meer aandacht moeten worden besteed aan hogergekwalificeerde beroepen bij beroepententoonstellingen en andere vormen van beroepskeuze-voorlichting. Misschien brengt een intensiever psychotechnisch onderzoek uitkomst. Bovendien zou het nuttig kunnen zijn aan de oriëntatie van het onderwijzend personeel bij het lager onderwijs aandacht te besteden. De landbouworganisaties zouden ertoe kunnen bijdragen dat in kringen van boeren en tuinders - ook die met een klein bedrijf - het voorbereidend-hoger en middelbaar onderwijs meer wordt beschouwd als een alternatieve mogelijkheid voor de kinderen die goed kunnen leren dan nu het geval is.

Het is opmerkelijk hoe weinig boeren- en tuinderszoons hoger onderwijs volgen of hebben gevolgd. Het één is natuurlijk een gevolg van het ander: gering bezoek aan het V.H.M.O. zal over het algemeen een geringe deelneming aan het hoger onderwijs met zich brengen. Uit onderstaande tabel blijkt dat het platteland een relatieve achterstand heeft in alle delen van ons land.

DEELNEMING VAN MANNELIJKE STUDENTEN AAN HET WETENSCHAPPELIJKE ONDERWIJS PER 1000 VAN DE MANNELIJKE BEVOLKING VAN 18-29 JAAR, 1961/'62

Gebied	Totaal	Platteland
Noord-Nederland	27,7	18,1
Oost-Nederland	22,2	15,3
West-Nederland	39,4	19,8
Zuid-Nederland	25,9	16,4
Nederland	32,5	17,5

Bron: C.B.S.: "De sociale en regionale herkomst der studenten bij het wetenschappelijk onderwijs 1961/'62".

De overeenkomstige totaalcijfers per provincie zijn: Groningen 33,5, Friesland 27,3 en Drenthe 19,5. De cijfers van deze tabel en van de vorige leiden voor de zandgebieden tot overeenkomstige conclusies als het onderhavige onderzoek. Zowel in Drenthe namelijk als in het oosten en zuiden van Nederland, waar met name op het platteland de deelneming aan het onderwijs gering te noemen is, beslaan de zandgebieden een belangrijk deel van de totale bodemoppervlakte. Ook wat betreft de ontwikkeling van het aantal eerstejaarsstudenten per 1000 abiturienten van het V.H.M.O., afkomstig van het platteland, loopt het noorden bepaald

Eerstejaarsstudenten per 1000 abiturienten van het V.H.M.O. 1):	1955	1958	1961
Noord-Nederland	100	112	108
Oost-Nederland	100	116	121
West-Nederland	100	116	112
Zuid-Nederland	100	127	131

Bron: C.B.S. 1) Index 1955 = 100.

rische milieu groter te zijn dan de toeneming van het totaal. Het is te

Aantal mannelijke studenten naar sociaal milieu 1):	1954/'55	1958/'59	1961/'62
totaal	100	122	154
agrariërs	100	121	172

Bron: C.B.S. 1) Index 1954/'55 = 100

niet voorop, zoals uit bovenstaande tabel blijkt. Wanneer echter de ontwikkeling van het aantal mannelijke studenten naar sociaal milieu wordt beschouwd, dan blijkt de toeneming van het aantal studenten uit het agrarische milieu groter te zijn dan de toeneming van het totaal. Het is te hopen dat deze ontwikkeling zich in de jaren na 1962 heeft voortgezet; er is ook wat het hoger onderwijs betreft nog een flinke achterstand in te lopen.